

Malgorzata B. Leszka

FABIA-EUDOKIA – ŻONA HERAKLIUSZA

13 sierpnia 612 r. w pałacu blacherneńskim, położonym obok sanktuarium Dziewicy Maryi, za murami Konstantynopola, zmarła cesarzowa Eudokia, żona Herakliusza. Ciało augusty przetransportowano łodzią do stolicy, gdzie 14 sierpnia spoczęło w kościele Świętych Apostołów¹.

Uroczystości pogrzebowe Eudokii, w których uczestniczyli mieszkańcy stolicy, nie obeszły się jednak bez incydentów. Oto bowiem tłum towarzyszący orszakowi pogrzebowemu doprowadził do śmierci dziewczyny, służącej jednej z mieszkanek Konstantynopola, która obserwując kondukt z okna budynku, przez nieuwagę opluła materię okrywającą zwłoki cesarzowej². Gniew uczestników pogrzebu był tak wielki, że nie tylko zabili Bogu ducha winną dziewczynę, ale chcieli ukarać śmiercią jej panią, której jednak udało się zbiec.

Według Nicefora, patriarchy Konstantynopola, przyczyną śmierci augusty było wycieńczenie organizmu powtarzającymi się atakami epilepsji³. Choroba ta była znana i badana w czasach starożytnych, jednak ówczesni lekarzy nie byli w stanie utrzymać cesarzowej przy życiu. Jest możliwe, że do nasilenia choroby doszło w związku z następującymi w krótkim czasie po sobie porodami. Oto bowiem 7 lipca 611 r. w pałacu Hiereia, ulubionej rezydencji cesarza Herakliusza, wybudowanej przez Justyniana Wielkiego, przyszło na

¹ Opis uroczystości pogrzebowych przedstawia (*Chronicon Paschale Chronicon Paschale*, ed. L. Dindorf, vol. I, Bonnae 1832, s. 702–703; dalej: ChP) i Nicefor, patriarcha Konstantynopola, w swojej *Historii syntomos* (Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, text, transl. and commentary C. Mango, Washington 1990, s. 40; dalej: Niceph.).

² Niceph., s. 40. Cf. uwagi poczynione przez L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*, London–New York 1999, s. 62.

³ Niceph., s. 40. Na temat epilepsji w Bizancjum – E. Jeanselme, *L'épilepsie sur le trône de Byzance*, „Bulletin de la société française d'histoire de la médecine” 18, 1924, s. 225–274; L. I. Conrad, *Zeno, the epileptic emperor: historiography and polemics as sources of realia*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 24, 2000, s. 61sq.

świat pierwsze dziecko pary cesarskiej – córka Epifania, zwana później Eudokią⁴, zaś w zaledwie dziesięć miesięcy później – 3 maja 612 r. w pałacu Sophianae, męski kontynuator rodu Herakliusz-Konstantyn⁵.

Przedstawione powyżej fakty związane z okolicznościami śmierci cesarzowej stanowią podstawowy zrąb naszej wiedzy o jej losach. Nie miała ona bowiem szczęścia długo cieszyć się rolą cesarskiej małżonki, raptem niecałe dwa lata. Nie znalazła się też w orbicie zainteresowania autorów źródeł, które dotarły do naszych czasów, przeto bardzo niewiele wiemy o jej życiu.

Fabia, bo takie imię nadano przyszłej cesarzowej, urodziła się w zamożnej rodzinie jednego z dostojników afrykańskich Rogasa, lub jak podają inni Rogatusa⁶. Imienia matki nie znamy. Nie wiemy kiedy nastąpiło to wydarzenie. Jako że zawarła związek małżeński w 610 r. i urodziła dziecko w roku następnym, można przypuszczać, że przyszła na świat około połowy ostatniej dekady VI w. Zapewne odebrała wykształcenie odpowiadające pozycji jej rodziny. Rodzice zadbali również o to, by dobrze wyszła za mąż. Mężem Fabii miał zostać Herakliusz, syn egzarchy Afryki. Teść przyszłej panny młodej, również o imieniu Herakliusz⁷, był znaną postacią. Godność egzarchy uzyskał jeszcze od cesarza Maurycjusza i nie stracił jej mimo zmiany na tronie jaką spowodowała uzurpacja Fokasa. Grzegorz⁸, brat Herakliusza, był w tym czasie magistrem militum per Africam. Ojciec Fabii podpisując, co było w zwyczaju, kontrakt ślubny, był zapewne zadowolony z dokonanego wyboru, gwarantującego córce wysoką pozycję i perspektywę dostatniego życia. Być może zapadła wówczas decyzja o tym, że do momentu uzyskania przez Fabię wieku sprawnego do zamążpójścia, a więc lat 12, przejdzie ona pod opiekę Epifanii, swej przyszłej teściowej. W ten sposób łatwiej byłoby nam wytłumaczyć, dlaczego w roku 610 w czasie trwania buntu ojca Herakliusza przeciw cesarzowi Fokasowi znalazła się u boku Epifanii, w Konstantynopolu⁹. W tym względzie skazani jesteśmy jednak wyłącznie na domysły.

⁴ Anonimowy autor *Kroniki Paschalnej* podał dokładny czas narodzin cesarskiej córki. Miało to nastąpić 7 lipca 611 r. w środę o godz. 8 (ChP, s. 702; tę samą datę podaje Teofanes – Theophanes, *Chronographia* AM 6102, ed. C. de Boor, vol. 1, Lipsiae 1883 (dalej: Theoph.); Ioannis Zonaras, *Epitome historiarum* XIV, 15, ed. Th. Büttner-Wobst, Bonnae 1897 (dalej: Zonaras).

⁵ Datę narodzin podaje ChP, s. 702; Theoph. AM 6103. Jak powszechnie wiadomo, Herakliusz-Konstantyn był człowiekiem słabego zdrowia, zmarł w wieku 29 lat. Można przypuszczać, że słabe zdrowie odziedziczył po matce.

⁶ Theoph. AM 6102; cf. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire* (dalej: PLRE), vol. III, A.D. 527–641, Cambridge 1992, s. 1089.

⁷ Na temat kariery Herakliusza – PLRE, s. 584–586.

⁸ O Grzegorzu – PLRE, s. 546.

⁹ Ioannes Antiochenus 218f, ed. C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. V, Paris 1870 (dalej: Ioannes Antiochenus); Theoph. AM 6102; Zonaras XIV, 15; *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, CVI, transl. R. H. Charles, London 1916 (dalej: John of Nikiu).

Ze światem wielkiej polityki zetknęła się Fabia w roku 608, kiedy to Herakliusz Starszy wypowiedział posłuszeństwo cesarzowi Fokasowi odmawiając przysyłania do stolicy statków z afrykańskim zbożem¹⁰. Buntownik znalazł wsparcie na terenie Egiptu, Trypolitanii, Pentapolis i Mareotis. Opowiedziało się za nim wielu miejscowych dostojników niechętnych Fokasowi. W szeregach buntowniczej armii znaleźli się również barbarzyńscy Maurowie przyciągnięci bogatymi darami, a zasobów finansowych z uwagi na zamożność prowincji Herakliuszowi nie brakowało. Działania wojenne toczyły się z bezprzykładnym okrucieństwem. Fokas wysłał do Afryki wodza Bonosusa, aby opanował sytuację, ten jednak nie mogąc poradzić sobie z problemem powrócił do Konstantynopola.

Herakliusz znalazł poparcie dla swej działalności nie tylko na prowincji, ale i w samej stolicy. Oto bowiem podjął z nim tajne rokowania Priskus, zięć Fokasa, choć oficjalnie nadal stał po stronie władcy. W Konstantynopolu Herakliusz mógł także liczyć na faksję Zielonych, którzy zwrócili się przeciw cesarzowi faworyzującemu konkurujące z nimi stronnictwo Błękitnych.

W roku 610 Herakliusz – ojciec skierował do Konstantynopola flotę, dowództwo której powierzył synowi. Celem ekspedycji, jak oficjalnie głoszono, było pozbawienie władzy tyrana. Cała akcja zyskała religijną oprawę, oto bowiem na okrętach wieziono podobiznę Matki Boskiej, pod patronatem której buntownicy mieli zwyciężyć.

Gdzie w tym czasie była Fabia? Jak wspominałam powyżej część źródeł donosi, że wspólnie z przyszłą teściową, matką Herakliusza Młodszego i żoną Starszego stały się one zakładniczkami Fokasa¹¹. Należy więc sądzić, iż przebywały w Konstantynopolu zanim jeszcze doszło do buntu, bądź przyjmując inne rozwiązanie podróżowały wraz z wojskami Herakliusza Młodszego, a kiedy ten dotarł do Abydos, w ogólnym zamieszaniu dostały się w ręce jego przeciwników. Ta druga ewentualność wydaje się jednak mniej prawdopodobna. Obydwie niewiasty przetrzymywane były w klasztorze ufundowanym jeszcze przez cesarżową Teodorę, żonę Justyniana I, gdzie jak podaje Jan z Nikiu, ubarwiając historię, Fokas bezskutecznie nastawał na część narzeczonej Herakliusza¹². Tam też nieoczekiwanie przyszli im

¹⁰ Na temat przebiegu wojny domowej między Fokasem a Herakliuszem powstała bogata literatura. W tej sytuacji przywołuję kilka najnowszych prac, w których Czytelnik znajdzie dalsze wskazówki bibliograficzne – D. M. Olster, *The Politics of Usurpation in the Seventh Century: Rhetoric and Revolution in Byzantium*, Amsterdam 1993, s. 117–138; M. J. Leszka, *Uzurpacje w cesarstwie bizantyńskim w okresie od IV do połowy IX w.*, Łódź 1999, s. 79, 82, 89–90, 96–97, 101; W. Kaegi, *Heraclius, emperor of Byzantium*, Cambridge 2003 (do pracy tej nie udało mi się dotrzeć).

¹¹ Cf. przypis 9.

¹² John of Nikiu CVI. Autor ten przedstawia dramatyczną opowieść, jak to Fokas chciał pohańbić narzeczoną Herakliusza, ta jednak uratowała swoją czystość zasłaniając się kobiecą przypadłością. Opowieść ta zapewne nie ma nic wspólnego z rzeczywistością, wpisuje

z pomocą stronnicy buntowników w Konstantynopolu odbijając zakładniczek z rąk ludzi Fokasa i oddając je Herakliuszowi.

Tymczasem ten kontynuował podróż na każdym kroku podkreślając religijny kontekst wyprawy przeciw tyranowi Fokasowi. Kiedy przybył do Selimbrii, modlił się w kościele pod wezwaniem świętej Glikerii. Przyjął Stefana, biskupa Kyzikos, który przyniósł mu cesarski wieniec przechowywany w kościele w Artake.

W pierwszych dniach października 610 r. Herakliusz dotarł do Hebdomonu. Obrona miasta spoczęła w rękach Domencjola, brata Fokasa i wodza Bonasusa. W ostatniej fazie walk o zwycięstwo Herakliusza przesądziła postawa Zielonych, którzy podpalili przystań Cezareion umożliwiając wypłynięcie jego okrętów do zablokowanego portu. Ranny Bonosus próbował ucieczki, ale zginął w wodach portowych. Fokas szukał azylu w murach świątyni Archaniola Michała, został jednak stamtąd wyciągnięty i na polecenie Herakliusza stracony, a jego doczesne szczątki włożone przez tłuszcę po ulicach.

Naszkiecowane powyżej dramatyczne wydarzenia bezpośrednio wpłynęły na losy Fabii, zmieniając je w sposób radykalny. Oto z narzeczonej syna wysokiego dygnitarza, stała się najpierw narzeczoną buntownika i zakładniczką cesarza, a z kolei przyszłą żoną pogromcy tyrana.

Obalenie Fokasa oznaczało pustkę na cesarskim tronie. Cesarskiego diademu nie chciał, a raczej nie mógł przyjąć Priskus, zięć obalonego monarchy, nazbyt skompromitowany współpracą z poprzednim reżimem. Priskus doskonale wiedział, że jedynym kandydatem do cesarskiego tronu jest Herakliusz. Ten ponoć nie chciał brać na siebie tak wielkiej odpowiedzialności i gotów był do powrotu do Afryki. Uległ jednak namowom i przejął władzę. Przecież właśnie po to przybył do Miasta¹³.

Tego samego dnia 7 X 610 r., kiedy Herakliusz ogłoszony został cesarzem, doszło również do jego koronacji dokonanej przez patriarchę Sergiusza. Nie wiemy, w którym z kościołów miała ona miejsce. Źródła wzmiankują trzy: św. Stefana, św. Tomasza i Hagia Sofia¹⁴. Wydaje się, że ta ostatnia świątynia była miejscem, gdzie doszło do cesarskiej koronacji. Wymienia ją bowiem autor *Kroniki Paschalnej*, który najlepiej był zorientowany w tym, co działo się wówczas w Konstantynopolu. Być może także w tym kościele odbyła się tego samego dnia druga ceremonia. Fabia poślubiona została Herakliuszowi. Akt zaślubin celebrowany był przez stołecznego biskupa. Fabia została również koronowana na cesarzową, otrzymała tytuł augusty i przyjęła imię Eudokia. Koronacji dokonał zapewne sam Herakliusz, zgodnie

się natomiast doskonale w czarną legendę otaczającą Fokasa. Cf. M. J. Leszka, *Zbrodnie cesarza Fokasa*, „Acta Universitatis Lodzianis” 2000, Folia Historica 67, s. 45–58.

¹³ Dla celów propagandowych w ten właśnie sposób ukazywano postawę Herakliusza.

¹⁴ Leszka, *Uzurpacje...*, s. 33, przyp. 140.

z istniejącą w tym zakresie praktyką¹⁵. Po dniach niepokoju o własną przyszłość i przyszłość narzeczonego Fabia-Eudokia przeżywała zapewne chwile największego triumfu.

Cesarska para rozpoczęła panowanie od ufundowania igrzysk w hipodromie, które uświetnić miały zwycięstwo nad Fokasem. Jest wielce prawdopodobnym, że Eudokia wspólnie z mężem zasiadła wówczas w cesarskiej kathedrie, by po raz pierwszy zaprezentować się poddanym w pełnym majestacie.

O losach krótkiego związku Fabii-Eudokii z Herakliuszem nie wiemy prawie nic. Nie wiemy czy miała jakiś wpływ na męża? Z nikłych wzmianek źródłowych wynika, że skupiła się na życiu rodzinnym. Herakliusz w chwili przejścia władzy był mężczyzną 36-letnim. Chciał jak najszybciej zapewnić ciągłość rodu. Marzył zapewne o przekazaniu tronu, który zdobył w krwawej walce, swojemu potomstwu¹⁶. Fabia-Eudokia spełniła nadzieje dając Herakliuszowi w krótkim czasie, o czym wspominałam powyżej, córkę i syna. Augusta uczestniczyła zapewne w ceremonii chrztu córki Epifanii, później zwanej Eudokią, którą poprowadził w kościele w Blachernach patriarcha Sergiusz¹⁷. Nie doczekała jednak wyniesienia pierworodnego dziecka do godności augusty w październiku 612 r., którą to ceremonię zorganizowano w kościele świętego Stefana¹⁸. Eudokia nie mogła widzieć jak maleńka augusta, tuż po koronacji, zawieszona została do kościoła Hagia Sofia¹⁹. Nie mogła też zaznać radości władczyni i dumy matki, kiedy drugie z jej dzieci – syn Herakliusz-Konstantyn, jeszcze jako niemowlę, 22 stycznia 613 r. koronowany został na augusta²⁰.

Ostatnie miesiące życia minęły Fabii-Eudokii zapewne na nierównej walce z chorobą. Cesarzowa umarła w niespełna dwa lata po ślubie z Herakliuszem. Przez ten czas mogła pozyskać sobie sympatię poddanych, przede wszystkim wśród stołecznej ludności²¹. Wydaje się, że w jakimś stopniu byłoby to

¹⁵ Theoph. AM 6102. O koronacji cesarzowych – S. Runciman, *Some Notes on the Role of the Empress*, „Eastern Church Review” 4, 1972, s. 119–120.

¹⁶ Świadczą o tym wyraźnie m. in. źródła numizmatyczne pochodzące z pierwszych lat panowania Herakliusza, na których wyraźnie widoczne są wątki dynastyczne – D. Olster, *The Dynastic Iconography of Heraclius' Early Coinage*, „Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik” 32,0 1982, s. 399–408. Na monetach nie pojawił się wizerunek Fabii-Eudokii (L. James, *Empresses and Power in Early Byzantium*, New York 2001, s. 111), ale z tego faktu nie można wyciągać jakichkolwiek wniosków dotyczących stosunku Herakliusza do żony. Była to, jak sądzę, przede wszystkim konsekwencja krótkotrwałości ich związku. W czasie, gdy cesarz zaczął promować idee dynastyczne, Fabia już nie żyła.

¹⁷ Ceremonia tam miała miejsce 15 sierpnia 611 r. – Theoph. AM 6102.

¹⁸ ChP, s. 703; Theoph. AM 6104.

¹⁹ ChP, s. 703.

²⁰ Jak się sądzi, Herakliusz-Konstantyn był koronowany dwukrotnie. Najpierw przez patriarchę 25 grudnia 612 roku w kościele św. Stefana, następnie zaś przez ojca, właśnie 22 stycznia 613 roku. Na ten temat patrz Olster, *The Dynastic...*, s. 399, 403–404.

²¹ Garland, *op. cit.*, s. 62.

związane z uznaniem, jakie otaczało Herakliusza w początkach jego rządów. Być może był to wynik współczucia dla niej z tytułu choroby, która nie pozwoliła jej cieszyć się z potomstwa i miejsca zajmowanego u boku Herakliusza. Możliwe jest również, że Fabia zdążyła podjąć jakieś działania charytatywne²², które zawsze stanowiły istotny aspekt aktywności każdej cesarzowej i wpływały na jej odbiór przez poddanych. Wydaje się, że sympatia do zmarłej augusty i dobra pamięć o niej rozwijały się w związku z brakiem akceptacji społeczeństwa dla następnej małżonki Herakliusza, jego siostrzenicy Martyny²³.

Fabia-Eudokia była bizantyńską cesarzową bardzo krótko. Nasza wiedza o niej jest niezwykle uboga. Pamiętać będą ją, znawcy bizantyńskiej historii, jako pierwszą żonę cesarza Herakliusza, matkę Herakliusza-Konstantyna, który w 641 r. walczył o władzę z Martyną, jej następczynią. Dla „zwykłego” miłośnika historii kojarzyć się może będzie z anegdotą o „przygodzie” z Fokasem i dramatycznym incydentem, który towarzyszył jej pogrzebowi.

Małgorzata B. Leszka

FABIA-EUDOCIA – EMPEROR HERACLIUS' WIFE

(Summary)

Hereby paper was dedicated to Fabia Eudocia, Emperor Heraclius' first wife. Fabia-Eudocia was the Byzantine Empress for somewhat less than two years. Not much is known about the Empress. However, it is known that she descended from wealthy and influential family from North Africa. As a wife of Heraclius she gave birth to two children: to a daughter Epiphania Eudocia and to a son Heraclius Constantinus. It seems that she may have won the good feeling of subjects' hearts, most of all of local inhabitants. Her possible popularity may have been to some extent, undoubtedly connected with appreciation for Heraclius at the beginning of his reign. It may have also been the result of sympathy because of her illness, which made it impossible for her to enjoy bringing up children and her position at Heraclius side. Fabia might have also managed to begin some charitable activities, which have always determined an essential aspect of every Empress' activity and influenced subjects' attitude towards her. It also seems that liking for deceased Augusta and good remembrance of her were shattered as the society didn't approve the following Heraclius' wife, his niece Martina.

²² James, *op. cit.*, s. 148 sq.

²³ Na temat Martyny – patrz M. J. Leszka, *Cesarzowa Martyna, żona Herakliusza*, „Meander” 2003, nr 5–6, s. 447–458 (tam dalsze wskazówki bibliograficzne).